

YUNUS EMRE'DE "BİR TANRI" KALIP İFADESİ ÜZERİNE

Rıdvan ÖZTÜRK*

ÖZ

Yunus Emre Türk dilinin en önemli şairleri arasında yer alan seçkin şahsiyetlerden birisidir. Onu bu derece öne çıkaran düşünce dünyası olduğu kadar, düşüncelerini güzel ve derinlikli bir yapı ile de dile getirebilmesidir. Onun ifadelerinde kendi döneminin özelliklerinin en güzel örneklerini görebildiğimiz gibi, geçmiş dönemlerin bazı arkaik unsurlarını da bulabilmekteyiz. Geçmiş dönemin izlerini yansıtan bu özellikler, Yunus Emre'nin düşünce ve ifade etme noktasında beslenme kaynaklarını da bize yansıtmaktadır. Bu çalışmada Yunus Emre'nin şiirlerinde geçen "Bir Tanrı" kalıp ifadesinin geçtiği yerler tespit edilmiştir. "Bir" kelimesinin sayı sıfatı gibi kullanımdan isim gibi kullanıma geçişi örnekler üzerinden gösterilmiştir. Yunus Emre ve onun dönemindeki eserlerde görülen "Bir Tanrı", kullanımının Hakaniye Türkçesi eserlerindeki "Bir Bayat, Bir İdi, Bir Tengri" kullanımlarına denkliğine de işaret edilmiştir. "Yunus Emre Divanının farklı nüshalarında geçen "Tanrı" kelimesinin başka kelimelerle değiştirilmesinden hareketle günümüze doğru bu kelimenin kullanım alanının ve buna bağlı olarak da birlikte kalıp ifade oluşturduğu "Bir Tanrı" söz diziminin kullanım sıklığını yitirdiğini ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: "Bir Tanrı" kalıp ifadesi, Yunus Emre, Kutadgu Bilig, Tanrı, Deyim Aktarması.

ON THE PHRASE OF "BİR TANRI" (ONE GOD) IN THE POETICA OF YUNUS EMRE

ABSTRACT

Yunus Emre is one of the distinguished personalities among the most important poets of the Turkish language. What makes him so prominent is his world of thought, as well as his ability to express his thoughts in beautiful and in-depth structures. In his expressions, we can see the best examples of the characteristics of his period, and we can also find some archaic elements of the past periods. These features, which reflect the traces of the past period, also reflect the sources from which Yunus Emre derived his inspiration in terms of ideas and way of expression. In this study, the places in Yunus Emre's poems where the phrase "One God" is used has been determined. The transition of the word "one" from being used as a numeral adjective to being used as a noun is shown through examples. It has also been emphasized that the use of "One God", seen in Yunus Emre and his works, is equivalent to the usage of "Bir Bayat, Bir İdi and Bir Tengri" in works belonging to Hakaniye Turkish. Based on the replacement of the word "God" with different words in different versions of Yunus Emre's Divan, we have tried to reveal that the area of usage of this word and, accordingly, the collocation of "One God", with which it formed a pattern, has lost its frequency of use.

Keywords: The Phrase "One God", Yunus Emre, Kutadgu Bilig, God, Idiom Transfer.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 05.03.2022; Yayına Kabul Tarihi: 01.05.2022

* Dr. Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, KONYA; ORCID: 0000- 0003-4085-0010, E-posta: ridvanozturk1961@gmail.com

Giriş

Bir dilin yazılı örnekleri -ne kadar eski olursa olsun- sözlü örneklerinden daha sonraki dönemlerini yansıtır. Başka bir tabirle sözlü üretim meydana geldikten ve belli bir derecede olgunlaştıktan sonra yazıya aktarımı söz konusudur. Tanıklama diyebileceğimiz yazılı örnekler dilin ilk evrelerini değil, daha sonraki evrelerini gösterir. Yazılı örneklerde geçen bazı kelimelerin veya ifade kalıplarının çok daha önceki dönemlerde şekillenmiş olması, bu yapıların yazıya aksettirildiği dönemdeki anlamlarından daha farklı veya o anlamalarla tamamen örtüşmese de benzer anlamlarla kendi dönemini yansıttığını söyleyebiliriz. Art zamanlı incelemelerde bu farklılıkları veya benzerlikleri tespitte önceki dönemdeki toplum yapısını ve özelliklerini anlatan dilin kendi verilerinden istifade edebileceğimiz gibi başka dillerdeki verilerinden de istifade edebiliriz.

Bir kavram alanında çok önceden şekillenmiş bazı kelime veya kalıp sözlerde, daha sonraki dönemlerde göstereni aynı olduğu hâlde gösterileninde kısmi veya tamamıyla anlam değişimleri görülebilmektedir. Özellikle dinî terminolojide göstereni aynı olan kelimelerin gösterileni dönemine göre farklı içerikleri ifade etmektedir. Mesela hem Budist metinlerde hem de İslami metinlerde geçen Tengri, yükünç vb. kelimeler bu metinlerde içerik bakımından farklıdır. Anlam alanında ortaya çıkan bu farklılık yanıltıcı bir eş değeriğe sebep olur. Bu yanıltıcı durumu gidermek için bazen belirleyici, açıklayıcı ek veya kelime eklemeleriyle kalıplaştırılmış ifadeler müracaat edilir. Yunus Emre'nin şiirlerinde geçen "Bir Tanrı" kalıp ifadesinde de, böyle bir anlamca uygunlaştırma, gösterilenin gösterenle özdeşleştirilmesi karşımıza çıkar.

"Bir Tanrı" İfadesinin Daha Önceki Dönem Kullanılışları

"Bir" ve "Tanrı" kelimeleri, Türk dilinin en eski kelimelerindendir. Doğrudan veya dolaylı yoldan takip edebildiğimiz yazılı kaynaklarda bu kelimeler geçmektedir. Özellikle "Tanrı" kelimesinin evveliyatını Sümer ve Çin kaynaklarında geçtiği örneklere bağlı olarak milattan önceki binli yıllara götürmek mümkündür (Öztürk, 2018, s. 1201-1202).

"Bir Tanrı" ifadesinin bilinen en eski kullanımına dair bilgi İbn Fazlan'ın seyahatnamesinde geçmektedir. 10. yüzyılın ilk çeyreğinde İdil Bulgarlarının hükümdarı Abbasi halifesine bir mektup göndererek halifeden hükümdarlığının tanınmasını, Bulgarlara İslamiyet'i öğretecek fakihler ve muallimler gönderilmesini istemişti. Gönderilen bu heyette divan kâtibi olarak başkanlık eden Ahmed b. Fazlan, elçilik heyetinin geçtiği ülkelerin idarelerini, dinlerini, yaşayış tarzlarını ve âdetlerini anlatan El-Rihle (Seyahat-name) adlı eserinde Oğuzlardan da bahsetmektedir. Bu bahislerden birinde henüz Müslüman olmayan Oğuzlarla ilgili olarak, "*İçlerinden biri bir zulme uğrar veya sevmediği bir şey görürse başını semaya kaldırıp 'Bir Tanrı' der. Bu Türkçe 'Bir Allah' demektir. Zira, Türkçe'de 'bir' vâhid ve 'Tengri' ise Allah demektir.*" (Şeşen, 1975, s. 7-8, 31) bilgisini verir. Bu mevcut bilgiler çerçevesinde "Bir Tanrı" ifadesinin kaynaklarda geçen en eski örneği olarak tespit edilmiştir.

Yunus Emre'nin Türkistan sahası ilk İslami Türk edebiyatı mümessilleri ile bağı üzerinde zaman zaman durulmuştur. M. Fuat Köprülü "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" isimli eserinde Hoca Ahmet Yesevi ile Yunus Emre'yi ele alma yoluna gitmiştir. Yine bazı bildiri ve makalelerde de bu bağ üzerinde duranlar olmuştur. Mesela "Yunus Emre ve Ahmet Yesevi Divanları Arasındaki Metinlerarası İlişki" adlı bildiride (Tekşan vd. 2010), metinler arasındaki konu ve ifade benzerliklerinden hareketle ortak ifadeler belirlenme yoluna gidilmiştir. Ancak biz araştırmalarımızda burada ele aldığımız "Bir Tanrı" ifadesinin ele alındığı veya gönderimde bulunulduğu bir çalışmaya rastlamadık.

Hülya Savran hazırlamış olduğu "Kutadgu Bilig'de Tanrı ve Özellikleri" adlı eserinin "Tek Olan Tanrı" bölümünde "*aya bir birikmez sanga bir adın*" (KB 8), "*aya birke bütmiş*

tiling birle ög" (KB 25), *iligke du'a kıldı ögdi birig*" (KB 3050) örneklerini vererek doğrudan doğruya "el-Vahid" karşılığında "Bir" kelimesi kullanılmıştır, demektedir (2010, s. 46, 130). Yine Savran, "Bayat" ismini ise "Varlığının Evveli Olmayan Tanrı" bölümünde esmayihüsnâdaki "el-Evvel" karşılığı olarak göstermiştir (2010, s. 46, 67, 129-130). Savran, "Bir Bayat" ifadesinin geçtiği bazı beyitleri (KB 2, 1021, 1922, 5470) örnek olarak almış ise de bunu bir kalıp ifade olarak değerlendirmemiş, "bir ve "bayat" kelimelerini ayrı ayrı değerlendirme yoluna gitmiştir.

Kutadgu Bilig'de "bayat" kelimesi genel itibarıyla "Tanrı, Allah" kavramı karşılığında kullanılmış olup bu anlamda kullanılan diğer kelimelere göre kullanım sıklığı en yüksek olanıdır: Bayat 378 yerde, İdi 102 yerde, Tengri 41 yerde, Rab 16 yerde ve Ugan ise 9 yerde geçmektedir. Bayat kelimesinin geçtiği bu 378 yerdeki bağlamda "Kadim, el-Evvel" anlamı değil, "Allah, Tanrı" anlamı ön plana çıkmaktadır. Besmele'nin Türk diline nazım olarak ilk çevirisi kabul edilen Kutadgu Bilig'in ilk beytinde de bu açıkça görülmektedir (Öztürk, 2011, s. 26, 31):

KB-1 **Bayat** atı birle sözüg başladım

Törütken igiğgen keçürgeñ İdim

Hakaniye Türkçesi metinlerinden Kutadgu Bilig'de "Tengri" kelimesi 41 yerde geçtiği hâlde, bunlardan hiçbiri "Bir Tengri" söz diziminde kullanılmamıştır. Bu söz dizimi bağlamında Kutadgu Bilig'de en çok "Bir Bayat" ifadesi kullanılmış olup bunlardan ikisi "Ugan Bir Bayat" , 14'ü "Bir Bayat" şeklinde olmak üzere toplam 16 yerde kullanılmıştır. İkinci bir biçim olarak da "Bir İdi(m)" söz dizimini görmekteyiz (Arat, 2006, s. 658, 1030; 814, 864):

KB 3764 mini **bir bayatım** küdeşmiş teg
küdeşümegey sen aya aslı beg

KB 6248 siziksiz küdeşür anı **bir bayat**
tilekin birür hem bulur eđgü at

KB 4794 avingum sıgıngum yölekim tokum
ol ol **bir idi** tođgu açım tokum

KB 5122 yana men idimdin umıñ kesmedim
yazuk yarlıkaglı ol ol **bir idim**

Yine Hakaniye Türkçesi eserlerinden Atebetü'l-Hakayık'ta da (AH) 19. ve 283. mısralarda olmak üzere iki yerde "Ulug Bir Bayat" söz dizimi geçmektedir (Arat, 1992, s. 42, 63):

AH 19 bu kudret idisi **ulug bir bayat**
ölüglerni tirgüzmek asan anga

AH 283 ulugsınma zinhar **ulug bir bayat**
ulugluk mening siz alınmang tidi

Hakaniye Türkçesi eserlerinden Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakayık'ta geçmeyen "Bir Tengri" söz dizimi özellikle Kur'an tercümelerinde görülmektedir. Kur'an tercümelerinde "Bir Tangrı" örneklerinin yanı sıra "Bir İdi" örneklerine de rastlanmaktadır (Ünlü, 2012a, s. 134; Ünlü, 2012b, s. 131-132):

"**bir tanrı**" "tek Allah, esma-i ilahiyeden el-Vahid" (TİEM 73 97r2, RKT 34/24b2)

aygıl bütünlükün ol **birök tañrı** turur men (TİEM 73 97r2, RKT 34/24b2)

bütünlükün ol **bir ök tañrı** turar pänd alınsun (TİEM 73 192r7)

bir iđi “tek Allah” (TİEM 7319r3, RKT 33/82a2)

iđiñizlär **bir iđi** turur (TİEM 7319r3, RKT 33/82a2)

kim tutar ol ikini **bir İđide** (RKT 33/82a2)

Satır arası Türkçe Farsça tercümeli ilk Kur’an tercümelerinden Özbekistan nüshasında da “teñri” kelimesi otuzdan fazla yerde geçerken “bir teñri” ifadesi geçmemekte, sadece iki yerde “bir (ök) içi” şekli geçmektedir (Üşenmez, 2013, s. 319-320):

Bir İçi: Bir ve tek Allah (Ar. Ahad, Far. Huday-ı yegane) Takı İğingiz **bir İçi**.

Bir ök: Tek ve bir (Allah) (Ar. Vâhid, Far. Yegâne) Aydılar; tapınur miz İğingge takı atalarıngning İğisige, İbrahımning takı İsmâ'ilning takı İshâkning **bir ök İğige**

Yunus Emre’de “Bir Tanrı” Kalıp İfadesi

Eski Türkiye Türkçesi sahasının dolayısıyla da Oğuz yazı dilinin ilk önemli temsilcilerinden biri olan Yunus Emre’nin şiirlerinde Tanrı’yı ifade etmek için başta esmayihüsnâda geçen adlar olmak üzere altı yüz kadar kelime veya kelime grubu bulunmaktadır. Bunlardan birisi olan “Tanrı” kelimesi yaklaşık otuz yerde geçmektedir. Bunlar “*Tanrı virür, Tanrı delalet eyledi, Tanrı kadîm, Tanrı kimdür, Tanrı bîzâr, Tanrı kimdür, Tanrı’m tanuk, Tanrı’n vire, Tanrı’n kimdür, Tanrı’çün, Tanrı(‘nun) buyrugın, Tanrı hakkı, Tanrı arslanı, Tanrı evine, Tanrı(‘nun) hâsı(nı), Tanrı korkusından, Tanrı’nun uçmagın, Bir Tanrı’nun peygamberi, Tanrı’yı bir bilenler, Tanrı’yı gönülde bulmaklığı, İremez ol Tanrı’ya, Tanrı’dan haber virürsen vb.*” söz diziminde görülmektedirler (bk. Öztürk, 2021, s. 153-157). Ancak bu örnekler arasında “Bir Tanrı” ifadesi bünyesinde farklı özellikler barındırmaktadır. Sınırlı örnekte geçen bu söz dizimi, İslami bir akaidi perçinlemesinin yanı sıra “bir” kelimesinin anlamı üzerinde de deyim aktarması oluşturmuştur. Yunus Emre’nin şiirlerinde “Bir Tanrı” ifadesi aşağıdaki örneklerde geçmektedir¹.

287-4 **Bir Tanrı'nun** peygamberi ben andan aldum haberi

Bir Tanrı vü peygambere ikrâr iden gelsün berü

399-3 Korkar oldum **bir Tanrı'dan** bîzâr oldum yatlu hûdan

İşbu işüm sagıncıla ben yoluma gitdüm ahı

314-1 Dutgıl **bir Tanrı** hâsını

Gel ikrâr it erenlere

Sileler gönlün pâsını

Gel ikrâr it erenlere

Eski Türkiye Türkçesinin Başka Metinlerinde Geçen Örnekler

“Bir Tanrı” ifadesi özellikle Eski Türkiye Türkçesinin ilk dönem metinlerinde daha sık geçerken son dönem metinlerine doğru kullanım sıklığını gittikçe kaybetmiştir. Şüphesiz bunda “Tanrı” kelimesinin kullanım sıklığının azalması da etkili olmuştur. Dönem metinleri bu gözle iyice tarandığı zaman mutlaka destekleyici başka örnekleri de tespit

¹ Yunus Emre’den alınan şiir örnekleri Tatcı, 1990’dan alınmıştır.

edilecektir. Bu ifadenin kullanımında Yunus Emre'nin yalnız olmadığını göstermek bakımından aşağıdaki örnekleri vermeyi yeterli buluyoruz:

Sultan Veled'de (Mansuroğlu, 1958, s. 35):

"Sordı başa ol cân: "Gözün gönlün ne diler, ne gerek?" Ayttum ki: "**Bir Tanrı** bilir, kim dilerem cânan sini."

Şeyyad Hamza'da (Demirci vd. 2008, s. 117, 121, 179, 201):

260 yûsuf eydür kim benüm **bir tanrı** var

ol yaradur dünyâda her ne ki var

289 getürür îmân inanur **bir tanrıya**

bir-durur dér kulluk eyler bî-riyâ

722 melik eydür anuñ **bir tanrısı** var

hayr u şer ol çamusın andan tutar

890 döndi eytdi inandum **bir tanrıya**

tevbe kıldum saña döndüm bî-riyâ

Dede Korkut'ta (Ergin, 1997, s. 224)

"Kâfir aydur: Oğlan alınduñ-ise Tanrıña mı yalvarursın, senün **bir Tanrı** var-ise menüm yitmiş iki putânâm var didi. Oğlan aydur: Ya 'âsi mel'un sen putlaruña yalvarur-iseñ men âlemleri yoğdan var iden Allahuma sığındum didi. Hağ Ta'âla Cebrâ'ile buyurdu kim..."

"Bir Tanrı" İfadesinin Gramatik Şekline Dair

Yunus Emre, "**Tanrı birdür, Hak'dur**" resul (168-2) veya "**İy Tanrı'yı bir bilenler**" (72-5) ve "**Anda imânsuz bulunan Allah'ı bir bilmeyendür**" (99-4) derken İslami kurallar temelinde bir söylemde bulunduğu açıktır ve bu ifadeler kelime-i tevhidin şiire dökülmüş şekli gibidir. Bu cümle örneklerinde "bir" kelimesi, ismi nitelendiren bir özellik değil, fiili (yüklemi) nitelendiren bir özellik olarak kullanmıştır:

168-2 Ezeliden dilümde uş **Tanrı birdür** Hak'dur Resûl

Bunu böyle bilmez iken bir 'aceb makâmdayıdum

72-5 İy **Tanrı'yı bir bilenler** cân Hakk'a kurbân kılanlar

Ölü degüldür bu cânlar 'ışk gölinde yüze durur

Ancak "**Bir Tanrı'nun Peygamberi**", "**Bir Tanrı vü Peygamber'e ikrar iden**" (287-4), "**Dutgil Bir Tanrı hâsını**" (314-1), "**Korkar oldum Bir Tanrı'dan**" (399-3) örneklerinde "Bir" kelimesi, Tanrı'nın bir vasfı olmaktan daha ziyade, "Tanrı" kelimesi ile ikilemeyi andırır eşdizim bir kalıp ifade oluşturmuştur. "Tanrı" anlamında kullanılan "Çalap" kelimesinin de tıpkı "Bir Tanrı" ikilemesi düzenine uygun olarak "Çalap Tanrı" şeklinde "Bir" in yerinde kullanıldığına şahit oluruz: "**Çalap Tanrı'nun hâsı**" (396-9). *Bu örnek, "Dutgil Bir Tanrı hâsını" (314-1) örneği ile karşılaştırıldığında durum daha da netlik kazanacaktır. "Bir Tanrı" benzeri söz dizimindeki diğer örnekler de aşağıda verilmiştir:*

396-9 **Çalap Tanrı'nun** hâsı Hazret'e geçer nâzı

Peygamber'ün 'âmusu Hamza pehlevân kanı

13-1 Her kim bana agyârısa **Hak Tanrı** yar olsun ana

- 34-4 **Hak Çalab'un** emri ile erenüm himmetidür
82-8 El bağlamışdur kamusu **Hak Çalab'dandur** umusu
82-9 Yûnus bilmez kendü hâlin **Hak Çalab** söyledür dilin
186-1 **Hak Çalab'um Hak Çalab'um** sencileyin yok Çalab'um
406-1 **Bir Sâkîden** içdük şarâb 'Arşdan yüve meyhanesi

"Bir Tanrı" söz dizimi ilk bakışta sıfat tamlaması olarak algılanır. Bu yapı aslında bir sayı sıfatı ile bir isimden oluşmaktadır. Ancak "bir" kelimesinin kazandığı anlam itibarıyla sıfat tamlamasından bir ikilemeye, bir tekrar grubuna doğru evirildiği görülmektedir. Bu geçişi Yunus Emre'nin şiirlerindeki Tanrı anlamında değişmeceli/metaforik bir yapıda kullanılan "saki" kelimesinin geçtiği şu mısralarda da görmek mümkündür:

- 56-12 Yûnus imdi söyle Hakk'ı **Allah** oldu sana **sâkî**
345-2 **Hak Çalab'um** olmuş **sâkî** kadeh sunar kullarına
362-4 **Bir** kadeh sundı câna cân içdi kana kana
406-1 **Bir Sâkîden** içdük şarâb 'arşdan yüce meyhanesi
Ol **Sâkînün** mestleriyüz cânlar anun peymânesi

Bir'in Tanrı Anlamında Kullanılması

H. Ayan, "Yunus Emre'de Sayılar" adlı çalışmasında Yunus Emre'nin şiirlerinde geçen sayıları incelemiştir. "*Bir olan, tek olan Allah'ı Yunus'un bulması*", "*Kendini bildi bileli*"dir. *Yunus Emre, BİR ALLAH'a inanır. Bütün gayretini BİR'i bulmaya, BİR'i bulamayanlara yardımcı olmaya teksif etmiştir. Divan'ında ve Risaletü'n-nushiyye'sinde bunu dile getirir. BİR'e ulaşmak için sayıların sırrından, ustalıklı faydalanmasını bilmiştir.*" (1995, s. 381-382) diyen Ayan, şiirlerde geçen "Bir Tanrı" kalıp ifadesine çalışmasında temas etmemiştir. Ancak özellikle "Bir"i vurgulayarak "Tanrı, Allah" anlamına işaret etmiştir.

Leyla Karahan da "Tarihî ve Çağdaş Lehçelerde 'Bir' İşaretleyicisinin Söz Dizimindeki Yeri Üzerine" başlıklı bildirisinde, tanımlık/belirtme konusundaki tartışmalara değinmeyerek, "bir" belirsizlik sıfatının sadece söz dizimindeki yeri üzerinde durmuştur (2018, s. 1013). Dolayısıyla "Bir Tanrı" vb. ifadeler üzerinde durulmamıştır.

Yunus Emre, şiirlerinde "bir" kelimesini genel olarak belirsizlik sayı sıfatı olarak kullanmıştır. *Bir meclis, bir serçe, bir sinek, bir kartal, bir söz, bir çerçi, bir avuç, bir miskin, bir hasta vb.* onlarca örnekte böyledir. Bu işlevin yanı sıra kelime zamir, zarf veya isim biçiminde de kullanılmıştır: *bir, biridüm, birdür, birisine, birinün, birimüz, birdendür, bire, bir ile, bir olmak vb.* Bazı yerlerde "bir" kelimesinin değişmeceli/metaforik olarak "Tanrı, Allah" anlamında isim gibi kullanılışı da görülmektedir. Yunus Emre'de "bir" in doğrudan "Tanrı, Allah" anlamında kullanıldığı şu örneklerde açıktır:

- 178-3 Ol **Birün** nuri bana göründi er yüzinden
303-7 **Bir** ile bir olupdur Hakke'l-yakîn içinde
362-4 **Bir** kadeh sundı câna cân içdi kana kana

05-06 Haziran 2021 tarihleri arasında Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi tarafından düzenlenmiş olan Yunus Emre Sempozyumunda "Yunus Emre'de Dilbilgiselleşme Çerçevesinde 'Bir' Metaforu" başlıklı çevrim içi bildirisinde Meltem Can, içerdiği kavram alanlarına göre "bir" in değişmeceli/metaforik kullanımlarını beş grupta ele almıştır. Bunlardan üçüncüsü "Allah, Allah'ın birliği; birlik, birliktelik, bir olma hâli, teklik, vahdaniyet" anlamlarını içermektedir. Ayrıca bu değişmeceli/metaforik gruplara

paralel olarak “bir”; isim, zamir, sıfat ve zarf olmak üzere farklı dilbilgisel derecelere sahiptir, şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Can, her ne kadar “Bir Tanrı” ifadesine temas etmese de “bir”in isim kullanımına ve kelimenin “Allah, Allah’ın birliği” anlamına dikkat çekmesi destekleyici olmuştur.

Sonuç

Sözdiziminde kullanılan kelimeler bir bağdaştırma çerçevesinde, mutlaka kelimeler arası bir anlam ilgisi veya ilişkisi içerisinde kullanılmaktadır. Temel söz varlığından olan asli kelimelerde de süreci çok eskilere dayanan bir bağdaştırma görmek mümkündür.

Türk dilinin en eski kelimelerinden olan “Tanrı” ve “bir” kelimeleri, kadimi bir bağdaştırmanın sonucu olarak “Bir Tanrı” kalıp ifadesini oluşturmuştur. “Bir Tanrı” ifade kalıbına sadece Yunus Emre’nin şiirlerinde değil, Eski Türkiye Türkçesi döneminin başka eserlerinde de rastlanmaktadır. Bu dönemdeki diğer eserlerin ve Yunus Emre’nin divan nüshalarının dünden bugüne doğru istinsahlarına baktığımız zaman, “Tanrı” kelimesinin kullanım sıklığının azalmasına paralel olarak “Bir Tanrı” ifadesinin de gittikçe kullanılmaz hâle geldiğini görebiliyoruz. Yunus Emre’nin geç istinsah edilmiş divan nüshalarında “Tanrı” kelimesinin müstensihlerce değiştirildiğini görmekteyiz. **Tanrı’n** vire>Allah vire, **Tanrı’dan** key utlu olsun> **Hak’dan** utlu oldu, **Tanrı** arslanı kanı>**Aliyy-i** arslan kanı vb. (Öztürk, 2021, s. 158). Bu kullanımdan düşmenin ikinci bir boyutunu da artık “bir” vurgulamasına eskisi kadar gerek hissedilmemesi de olabilir.

Gerek “Bir Tanrı” ifade kalıbında olsun gerekse isim olarak “bir” kullanımında olsun “bir” kelimesinin “herhangi bir”, “sadece bir, tek bir, tek” anlamlarının yanı sıra bir de “Tanrı, Allah” anlamının da anlam genişlemesi olarak ele alınması ve esmayihüsna’dan “el-Vahid” karşılığında art zamanlı metinlerde kullanılmış olması kayda geçirilmelidir.

Kutadgu Bilig’de geçen gerek “Bir Bayat” ifadesinde gerekse ayrı ayrı “Bir” ve “Bayat” kelimelerinin “Tanrı, Allah” karşılığında kullanılışı ile başta Yunus Emre olmak üzere Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde “Bir Tanrı” ifadesiyle “Bir” ve “Tanrı” kelimelerinin “Tanrı, Allah” karşılığında kullanılışı arasında bir paralellik ve bir ilgi bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- ARAT, R. R. (1992). *Edib Ahmed b. Yükneki, Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. R. (2006). *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- AYAN, H. (1995). “Yunus Emre’de Sayılar”. *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri* (7-10 Ekim 1991). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 371-383.
- CAN, M. (2021). “Yunus Emre’de Dilbilgiselleşme Çerçevesinde ‘Bir’ Metaforu”. *Tekirdağ Üniversitesi Yunus Emre Sempozyumu (Çevrim içi)* (04-06 Haziran 2021). Tekirdağ.
- DEMİRCİ, Ü. Ö. - Ş. KORKMAZ (2008). *Şeyyâd Hamza Yûsuf u Zelîhâ*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- ERGİN, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAHAN, L. (2018). “Tarihî ve Çağdaş Lehçelerde ‘Bir’ İşaretleyicisinin Söz Dizimindeki Yeri Üzerine”. *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun’dan Anadolu’ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları. II: 1012-1022.

- KÖPRÜLÜ, M. F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MANSUROĞLU, M. (1958). *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÖZTÜRK, R. (2011). "Kutadgu Bilig'de Geçen "Bayat" Kelimesinin Anlamı ve Kavram Alanı". *Dil Araştırmaları*. 9: 23-34.
- ÖZTÜRK, R. (2018). "'teñri' Kelimesinin Kutadgu Bilig'deki Kavram Alanı ve Bunların Esmayihüsnâdaki Karşılıkları". *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları. II: 1200-1222.
- ÖZTÜRK, R. (2021). "Yunus Emre'nin Şiirlerindeki "Tanrı" Kelimesi Üzerine". *Prof. Dr. Orhan Yavuz Armağanı*. (ed. B. Direkçi vd.). Konya: Palet Yayınları: 151-160.
- ŞEŞEN, R. (1975). *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslâm Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnâmesi Tercümesi*. İstanbul: Bedir Yayınları.
- TATCI, M. (1990). *Yunus Emre Dîvânı II, Tenkitli Metin*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TEKŞAN, K. vd. (2010). "Yunus Emre ve Ahmet Yesevi Divanları Arasındaki Metinlerarası İlişki". *X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri*. (hzl. Erdoğan Boz). Eskişehir: 893-908.
- ÜNLÜ, S. (2012a). *Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümeleri Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınları.
- ÜNLÜ, S. (2012b). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınları.
- ÜŞENMEZ, E. (2013). *Türkçe İlk Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası, Satır Arası Türkçe-Farsça Tercümesi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.